بسم الله الرحمن الرحيم

I

عربستان‌نڭ موقع جغرافیسی و عربلر.

«عربستان» آزیانڭ غرب جنوبی سنده بر یارم آطه بولوب، شمال طرفنده «سوریه» «عراق» قطعه‌لری، جنوب طرفنده «بحر محیط هندی» «عمان دیڭزی»، شرق طرفنده، «خلیج فارس» (حاضرگی «بصره» کورفزی)، غرب طرفنده، «بحر احمر» در.

عربستانده ئلکدن بیرلی عربلر طورالر ایدی. عربلر دین اسلام ظاهر بولماسدن ئلوگوك «مصر» و «عراق» طرفلر ینه قدر طارالا باشلاغانلر ایدی.

عربلرنڭ کوبیسی «بدوی» (کوچبه خلق) بولوب قرلرده چادرلر ایله حیوان آصراب کون کیچره‌لر، آرالرنده شهرلر، آوللر توزوب مدنی حالده یاشاوچیلریده بار ایدی. مثلا «یمن» قطعه‌سنده «بنی حمیر» حکومتی بولوب منتظم شهرلری، زور – زور آوللری بار ایدی.

عربستان ایسکیدن بیرلی حجاز، یمن، حضرموت، عمان، نجد، بحرین اسملری ایله بر نیچه‌گه بولینوب یورتیله ایدی. «حجاز» قطعه‌سنده «مکه» و «مدینه» شهرلری ایسکیده‌نوك بیك شهرتلی ایدیلر.

عربلر: حضرت نوح‌نڭ «سام» اسملی اوغلی‌نڭ نسلندن بولوب، اوچ قسم (بولك) که آیرلالر. «بائده» «عاربه» «مستعربه» اسملری ایله یورتوله‌لر ایدی. «بائده» عربلری بیك ایسکی‌دن کیلمه عربلر بولوب بونلر حقنده تاریخ یرانقه بارا آلمی طوقتاب قالادر. «عاربه» عربلری «بنی قحطان» عربلریدر. «مستعربه» عربلری «حجاز» طرفلرنده طوروچی عربلردن عبارتدر. بونلر ایسه حضرت اسماعیل‌نڭ «جرهم» قبیله‌سندن آلغان خاتونندن طارالغان عربلر بولوب زمانه‌سینڭ ایڭ سوداگیر خلقلری بولمشلردر. بونلرده مال تربیه‌سی هم یاخشوق ترقی ایتکان ایدی.

«مستعربه» عربلرینك ایك بـای وایك اوستون بولغانلری مکه‌نك غرب شمالی طرفنده بولغان «قریش» قبیله‌سیدر. مکه شهرینك توب خلقی بونلردر. «کعبة‌الله» نك بوتون خدمتی بونلر قولنده بولغانلقدن، تللریده باشقه عربلرگه قاراغانده، درست وفصیح بولدغندن باشقه عرب قبیله‌لرندن اوستون وحرمتلی کوریله‌لر ایدی. دین اسلامنك مؤسسی پیغمبرمز «محمد علیه السلام» شول «قریش» قبیله‌سندندر.

عربلرنك هر قایوسینك تللری بر بولوب آیرمالری آز بولسه‌ده آرالرنده برلك یوق ایدی. کوبیسی «پوت پرست» بولوب بعضیلری «خریستیان» وبعضلریده «یهود» مذهبنده ایدی. عربلر آراسنده شعر سویله‌مك بیك ماقتاولی اش بولوب یلده بر مرتبه «سوق ـ عکاظ» دیگان اورنده مشهور یارمونکه‌لری بولا ایدی. بو یارمونکه‌ده سوداگیرلر زور ـ زور سودالر ایته‌لر؛ شاعرلر ایسه «شعر بارشلری» یاصیلر ایدی. شعر سویله‌ده اوستون بولغانلرغه زور ـ زور هدیه‌لر بیره‌لر، آنلرنك شعرلرن «کعبة‌الله» دیوارینه آصوب قویالر ایدی.

عربستان صحرالری طاغلق وقوملقلردن عبارت بولدغندن اچنده عسکر یورتمك اوچون بیك اوڭغایسز ایدی. هم عربستان قطعه‌سنده کوزگه کورنورلك بایلقده یوق ایدی. شونلقدن بو قطعه‌گه هیچ بر حکومت کوز سالمادی، عربستاننی ضبط ایته‌رگه اویلامادی.

عربستاننك «یمن» طرفلری توزك وبای بولدغندن بو طرفلرنی «حبش» حکمدارى بحر احمر آرقلی چغوب اوز قولینه آلدی.

«یمن» طرفلرنده «والی» (گوبیرناتور) بولغان «ابرهه» کعبة‌الله‌نی خراب ایتمك اوچون «مکه»گه کیلدی. لکن مکه یاقننده الله‌نك قهرینه اوچراب هلاك بولدیلر. بونك سببی ایسه، عربلر «پوت پرست» وقتلرندوق «کعبه»نی مقدس صانیلر، یل صاین بر وقت هر قبیله شونده جیولوب قربان چالالر، عبادتلر قیلالر ایدی. «ابرهه» ایسه «صنعا» شهرنده بـر زور معبد (عبادتخانه) بنا ایتدروب، عرب قبیله‌لرن شونده جیارغه تلی ایدی. عربلرنك هیچ بریسی بونارغه التفات ایتمه‌دیلر. بلکه آنك عبادتخانه‌سن بر وقت پاخشی‌غنه مسخره‌ده قیلدیلر.

حبشلردن صونك «یمن» طرفلری «ایران» دغی «ساسانیان» حکومتی قولینه کردی.

II

ظهور اسلام.

پیغمبرمز محمد علیه السلام، میلادعیسی (عیسی علیه السلام نک طوغوودندن) ۵۷۱ نچی یل ۲۰ نچی آپریل، ربیع الاوّل آیینک ۹ نچی کوننده دنیاغه کیلدی. آتاسینک اسم شریفی «عبدالله» بولوب آناسینک اسمی «آمنه» در. پیغمبرمز دنیاغه کیلگانچه گه قدرلی آتاسی «عبدالله» وفات ایتکان ایدی.

عربستان‌ده‌غی شهرلرنک هواسی بالالر تربیه‌سی اوچون بیگوک موافق بولماغانغه، شهر خلقی بالالرن طوو ایله قرده طورا طورغان عربلرگه بیروب تربیه ایتدره‌لر ایدی. بوندی تربیه‌گه بالا آلا طورغان خانونلرغه «مُرضِعه» (سوت آناسی) دیلر ایدی. پیغمبرمز دنیاغه کیلو ایله آناسی حضرت آمنه‌ده محمد علیه السلامنی «حلیمه» اسملی سوت آناسینه بیروب یبه‌ردی. «حلیمه» عربلرنک «بنی سعد» اسملی قبیله‌سندن ایدی. پیغمبرمز دوورت یل قدر «حلیمه» تربیه‌سنده قالدی. لکن پیغمبرمزده، باشقه بالالرده کورلمی طورغان، بعض بر ایس کیتنکچ اشلر کورلدکندن حلیمه‌نک ایری بو اشلرگه عجبله‌نه باشلادی. شوندن صرنک حلیمه محمد علیه السلامنی اوزینک آناسی «آمنه»گه کیتوروب طابشردی.

پیغمبرمز آلتی یاشینه یتکانده آناسی آمنه دخی وفات ایتوب، باباسی «عبدالمطلب» تربیه‌سینه قالدی. سیکز یاشینه کیلگانده باباسی عبدالمطلب هم وفات ایتدکندن باباسینک قرنده‌شی «ابوطالب» تربیه‌سینه قالدی.

ابوطالب محمد علیه السلام‌نی اوز بالاسندن آرتق یاراتوب یاخشی تربیه ایتدی. محمد علیه السلامنک تربیه‌سی حقنده هیچ بر قصور ایتمه‌دی.

ابو طالب ایسه مکه ایله شام آراسنده یوروب سودا ایته ایدی. محمد علیه السلام اون ایکی یاشنده ایکان آنی سودا اوچون شامغه آلوب یولغه چقدی. یولده بارغانده «بحر لوط» نک شمال طرفنده «بُصری» دیگان بر اورنده «بحیرا» اسملی بر راهب‌غه اوچرادیلر. «بحیرا» محمد علیه السلامده بعض بر علامتلر کوروب آنک آخر زمان پیغمبری بولاچقن بلدی. هم ابو طالبکه: «بو سزنک یانگزده‌غی بالا، علامتلر ینه‌قاراغانده، آخر زمان پیغمبری بولورغه اوخشی، سز بونی شامغه آلوب بارماگز، احتمال آنده یهودیلر باوب بره‌ضرر کیتوررلر»

دیدی. شوندن صوك ابو طالب بوتون مالن «بُصرٰی» ده صاتوب بتروب کبرو مکه‌گه قاینوب کیتدی.

محمد علیه السلام یکرمی اوچ یاشنده وقتده بر مرتبه شامغه باروب کیلدی. یکرمی بیش یاشنده وقت «خدیجه» اسمنده‌گی بر خاتون ایله نکاحلاندی. «حضرت خدیجه» قرق یاشلرنده بیك دولتلی طول خاتون ایدی.

محمد علیه السلام طبیعتینك بوتونلگی، خلقی‌نك توزکلگی ایله بورش وطورشلغینك ماتورلغی ایله نسل ونسبینی حتی بوتون قبیله‌سن اوزینه قاراتقان ایدی. شونلقدن آنارغه یاش چاغندوق «محمد» کنه دیمای «محمد الامین» دیوب یوریلر ایدی.

محمد علیه السلام غایت صبر، کورکام خلقلی، هر کمگه تیگز قاراوچان وطوغری‌سوزلی ایدی. طوغری‌سوزی اوچون هیچ کمدن قورقمی ایدی. بوتون قریش قبیله‌سی «پوت» لرغه طابنغان وقتده اول پوتلرنك بر ینه‌ده التفات اینمه‌دی.

مکه‌شهرندن یراق توگل «حِرا» اسمنده بر طاغ بار ایدی، محمد علیه السلام شول طاغغه باروب هر وقت عبادت قیلا طورغان ایدی. قای بر وقتلرده شول طاغغه باروب، ئه‌الله نیچه شه‌ر کون قایتمی عبادت ایله وقتن اوزدرا ایدی.

محمد علیه السلام غه پیغمبرلك کیلووی.

محمد علیه السلام غه، قرق یاشلرنده وقت پیغمبرلك کیلدی. «جبرائیل علیه السلام» آرقلی قرآن کریم ایندریله باشلادی. ایك باشلاب ایندگان آیت «اقرأ باسم ربك الخ» آیت کریمه‌سیدر.

جبرائیل علیه السلام «اقرأ باسم» سوره‌سن کیلتورگانده محمد علیه السلام «حِرا» طاغنده عبادت قیلمقده ایدی. بو وقت رمضان آینك ۱۷ نچی کونی دوشنبه کون ایدی. مونه شوندن صوك محمد علیه السلام مکه خلقن آچقدن‌آچق دین اسلامغه اوندی باشلادی. آغاچ وطاشدن یاصالغان «پوت» لرغه عبادت اینونك ناچار بر عادت ایکانن آکلاتورغه کرشدی.

ایك اوّل دین اسلامغه کروچی حضرت خدیجه بولدی. آندن صوك ابو بکر الصدیق، حضرت علی، زید بن حارثه، بوندن صوك عثمان بن عفّان، زبیر بن العوّام، عبدالرحمن بن عوف، سعد بن وقّاص، بونلردن صوك طلحه بن عبیدالله

دین اسلامنی قبول ایتدیلر. لکن بو وقتده دین اسلامنی یاشرین روشده طاراتالر، دین اسلامغه مخصوص بولغان عبادتلرنی طنچ اورنلرده‌غنه قیلالر ایدی.

اوچ یلدن صونگ الله تعالی دن: «بیورلغان اشگنی آشکارا قیل» دیو امر کیلدی شوندن صونگ محمد علیه السلام دین اسلامنی آچقدن آچقغه سویلی و عربلرنی دین اسلامغه اوندی باشلادی. لکن عربلر، محمد علیه السلام نگ: «پوتلرغه تابونماگز، آنلر الٰه توگل، آنلرغه عبادت قیلودن بر نرسه‌ده چقمی» دیو وینه آچولری کیلدی. هر قایوسی محمد علیه السلامغه دشمان کوزی ایله قاری باشلادیلر. آنی هر وقت مسخره قیلالر ایدی. قوللرندن کیلگان ضررلرنی ایرشدررگه باشلادیلر. شولای بولسه‌ده دین اسلامغه کروچیلر کوندن کون آرتا باشلادی. عربلر محمد علیه السلام نگ بو اشینه نی قدرلی آیاق چالورغه طرشسه‌لرده بولدرا آلمادیلر. آخرنده «قریش» نگ الوغلری جیولوب ابو طالب که باردیلر: «قرداشنگ محمد یاگی دین چغارغان، بزنگ آتا بابالرمزدن قالغان دینمزنی مسخره ایته، خلقنی اوزی چغارغان دینگه اوندی، سین گه‌یت، اول بو اشندن قایتسون» دیدیلر.

ابو طالب آنلرنگ بو سوزلرینه التفات ایتمه‌گاچ «سین آنی یاقلیسنگ، اوزگگ، شول طرفده» دیه‌رك اوزنده شلته‌لی باشلادیلر.

پیغمبر علیه السلامنگ اوزن کورگان و دین اسلامنی قبول ایتکان کشی‌لرگه «صحابه» دیلر.

صحابه‌لرنگ حبشستانغه کوچولری.

پیغمبرمز، عربلرنگ دشمانلانو وینه هیچ بر التفات ایتمه‌دی، همان اوز یولنده بولدی. بر نی قدرلی وقتلر اوتکاچ «حضرت عمر» ایله «حضرت حمزه» دخی دین اسلامنی قبول ایتدیلر. شوندن صونگ عربلرنگ آچولری طاغیده قاباردی. ینه جیولوب ابو طالب که باردیلر: «بز محمدنگ بو اشینه چدی آلمیمز، سین اوزگده محمدنی یاقلیسنگ؛ سین محمدنی بو اشندن دوندر، یوقسه سینگ اوزگنی‌ده آرابزدن چغارامز» دیدیلر. لکن ابو طالب ایسه محمد علیه السلامنی یاقلاون طاشلامادی. شوندن صونگ کافرلر مسلمانلرنی چیکدن طش جزالی باشلادیلر. قیلماغان مسخره‌لکلرین قالدرمادیلر. بارا طورغاچ مسلمانلرنگ کافرلرنگ جزالرینه چدار حاللری قالمادی. شول حالگه کیلگاچ محمد علیه السلام صحابه‌لرگه

«حبش» یرینه کوچەرگە رخصت ایتدی. باشلاب حضرت عثمان بن عفان هم خاتونی رقیه، زبیر بن العوام، عثمان بن مضعون، عبدالله بن مسعود، عبدالرحمن بن عوف حضرتلری وباشقه بر نی قدرلی صحابەلر «حبش» یرینه کوچوب کیتدیلر. شوندن صوڭ بربر آرتلی کوب صحابه «حبش» یرینه کوچدیلر.

بوندن صوڭ مشرکلر اوچون طاقی بر حسرت آرتدی. چونکه «حبش» یرندەگی مسلمانلرنڭ قوّت طابولری بیك ممکن ایدی. حبشلیلرنڭ مسلمانلرنی یاخشی قبول ایتولری دین اسلامغه چقوچی عربلر اوچون بیك اوڭغایلق بولا باشلادی. آخرنده مشرکلر، حبش حکمداری «نجاشی» غه ایلچیلر یبەروب مسلمانلرنی اوز یرینه قبول ایتمەوین صورادیلر. لکن نجاشی بونلرنڭ سوزلرن قبول ایتمەدی. محمد علیه السلام غه پیغمبرلك کیلونڭ ۱۱ نچی یلنده ابوطالب، آندن صوڭ پیغمبرمزنڭ خاتونی حضرت خدیجه وفات ایتدی. بونلرنڭ وفاتی اوچون پیغمبرمز بیك قایغوردی. شونڭ اوچون بو یلغه «عام الحزن» (قایغولی یل) دیلر.

عرب قبیلەلری هر یل بر وقت «کعبةالله» غه کیلوب عبادت ایتەلر ایدی. بو وقتلرده پیغمبرمز مکەدن چقوب تورلی یاقدن کیلگان عربلرنی دین اسلامغه اوندی ایدی. پیغمبرلك کیلونڭ ۱۱ نچی یلنده «خزرج» قبیلەسندن آلتی کشی دین اسلامنی قبول ایتدیلر. بونلر «مدینه» گه قایتقاچ شول طرفلرده دین اسلامنی طاراتا باشلادیلر. آز وقت اچنده «خزرج» «اوس» قبیلەسندن کوبیسی دین اسلامنی قبول ایتدیلر. ۱۲ نچی یلده «اوس» «خزرج» قبیلەسندن اون ایکی کشی کیلوب «عقبه» دیگان اورنده دین اسلامنی قبول ایتوب کیتدیلر. مونه شوندن صوڭ «مدینه» اطرافنده دین اسلام کوندن کون قوّت طابوب، بر نی قدرلی وقت اچنده «اوس» «خزرج» قبیلەلری آراسنده دین اسلامغه کرمەگان آدم قالمادی.

پیغمبرمزنڭ مدینەگە هجرتی (کوچووی).

مکەده «ابوجهل» اسملی بر لعین اوزینه بیك کوب کشی ایەرتوب رسول اللهنی ئولترورگە بر پلان توزودی. بر وقت رسولمزنی ئولترور اوچون یورطینی چولغاب آلدیلر. لکن رسولمز بو حالنی «وحی» (*) ایله بلوب،

(*) وحی الله طرفندن بلدرلو.

حضرت علی‌نی توشه‌گنده یاتقروب اوزی مشرکلر آراسندن چقوب کیتدی. حضرت ابو بکرنی ایبده‌شکه آلوب «مدینه» گه کیتدیلر. اش معلوم بولغاچ مشرکلر قووا چقسه‌لرده، بولده اوچراتا آلمادیلر. پیغمبرمزنڭ «مدینه» گه کوچووینه هجرت دیلر. بو هجرت بوتون اهل اسلام اوچون یل باشی یاصالدی.

مدینه‌گه یتمه‌ر آلدندن «قباْ» دیگان اورنده طوقتاب شونده بر مسجد یاصادیلر. مسلمانلر طرفندن ایڭ اوّل یاصالغان عبادتخانه مونه شولدر. صوڭره مدینه‌گه باروب «ابو ایوب الانصاری» دیگان صحابه‌ده قوناق بولدیلر.

رسول اللهنی قارشو آلور اوچون مدینه خلقی‌نڭ بوتونیسی قارشی چقغانلر ایدی. هر قایوسی اوزنده قوناق بولوون تلیلر ایدی. لکن رسول الله هیچ برینه بارورغه وعده قیلمادی: «دوه‌م کمنڭ یورطی طوغریسنده چوکسه شونده قوناق بولورمن» دیدی. دوه‌سی ایسه «ابو ایوب الانصاری» اسملی صحابه‌نڭ یورطی آلدنده چوکد گندن شونده قوناق بولدی.

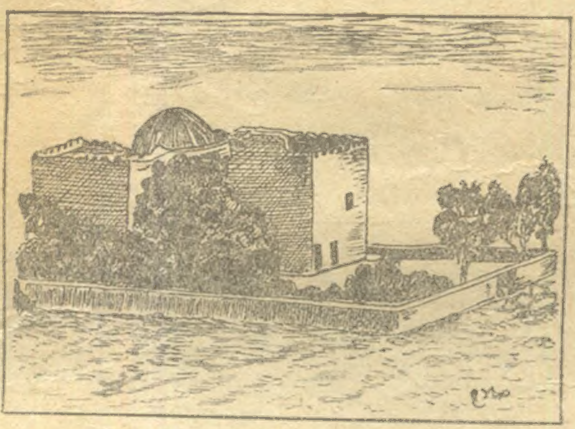

(مکده عرب اویی)

بو رسم جرجی زیدان افندینڭ «تاریخ تمدن الاسلامی» اسملی کتابندن آلندی.

صوڭره مدینه‌ده بو مسجد یاصاب مدینه‌نی اسلاملرنڭ مرکزی یاصادیلر.

شوندن صوڭ «مکه» ده قالغان صحابه‌لر بره‌م بره‌م «مدینه» گه کوچه باشلادیلر. مدینه خلقی مکه‌دن کیلگان صحابه‌لرنی بیك آچق قبول ایته‌لر ایدی. ایولرنده قوناق قیلالر، قوللرندن کیلگان قدر یارده‌مده بولالر ایدی. حتی بعضلری اوزلرینڭماللرن بولب بیره‌لر ایدی.

مکه‌دن کوچوب کیلگان صحابه‌لرگه «مهاجر» دیلر (کوچوب کیلوچی دیمکدر)، مهاجرلرنی آچق چرای ایله قبول ایتوچی صحابه‌لرگه «انصار» دیلر.

حضرت رسول زمانندەغی صوغشلر.

رسولمزنڭ «مدینه» گه کوچووی «مکه» مشرکلرینڭ برده کیفلرینه کیلمەدی. خصوصاً مدینه شهری عربستاننڭ اورتا بر یرنده بولدغندن مدینەنڭ، مسلمانلر مرکزی بولووی دین اسلامنڭ تیز زمان اچنده بوتون عربستانغه جایلووین کورسەته ایدی. شونلقدن «مکه» مشرکلری مدینەگه هجوم ایتوب مدینه شهرین اوز قوللرینه آلورغه، دین اسلامنڭ طامرین قورتورغه چن کوڭللرندن اویلی باشلادیلر. بو وقت ایسه رسولمزگه الله طرفندن مشرکلر ایله صوغشورغه رخصت ایتلگان ایدی. اوزاقده اوتمەدی، مشرکلر ایله اسلاملر آراسنده بر نیچه زور صوغشلر بولدی. بونلرنڭ ایڭ زورلری: «بدر» (*) «اُحُد» «خندق» «خیبر» «حنین» «تبوك» «فتح مکه» صوغشلری بدر. بو صوغشلرنڭ هر قایوسنده مشرکلرنڭ ایڭ زورلرندن بر نیچه آدملری اولترلدی.

بدر کبری صوغشی.

اسلاملر ایله مکه مشرکلری آراسنده بولغان صوغشلرنڭ ایڭ مشهوری هجرتنڭ ایکنچی یلنده بولغان «بدر» صوغشیدر. بو صوغشده اسلاملر طرفندن یالغز اوچ یوز چاماسنده صحابه قاتناشدی. مشرکلر ایسه اسلاملرغه قاراغانده ئەللە نیچه ئلوش کوب ایدی، مونڭ اوستینه مکەدن یاردەمگه طاغی بر نی قدرلی مشرکلر کیلسەده اسلاملر جیڭدیلر. بیك کوب غنیمت ماللری ایله بر نی قدرلی اسیرده آلوب قایتدیلر. بو اسیرلر آراسنده رسولمزنڭ آتاسی ایله برطوغان آغاسی ده بار ایدی. اول دین اسلامنی قبول ایتکاچ آزاد ایتلدی.

بو صوغشده مشرکلرنڭ باشلغی ابو سفیان ایدی. صوغشده ابو جهل ئولترلدی. ابو لهب اسملی بر ملعون مشرکلرنڭ جیڭلو قایغوسندن مکەده اوزلگندن ئولدی. بو صوغشده بوتون صحابەلر آرسلان کبی غیرت کورسەتدیلر. خصوصا حضرت علی ایله حضرت حمزه کوتولمەگان درجەده باطرلقلر قیلدیلر. بدر صوغشنده قاتناشقان صحابەلرگه «اصحاب بدر» دیلر.

(*) رسول الله اوزی عسکرنی اداره ایتکان بولسه شول صوغشغه «غزوه» دیلر. اول صوغشده اوزی بولمی، صحابەلردن بررسی عسکرنی اداره ایتکان بولسه بونارغه «سریه» دیلر.

دین اسلام یاڭی باشلانغانده مسلمانلر نمازنی «بیت المقدس» كه قاراب اوقیلر ایدی. هجرتدن بل یارم اوتكاچ «كعبة الله»غه قاراب اوقورغه اللهدن امر كیلدی. شولوق یل اچنده رمضان آینده ۳۰ كون روزه طوتمق، یلده بر مرتبه حاللی كشیلرگه زكات بیرمك فرض ایتلدی. فرض نمازلر اوچون آذان اوقومق مشروع بولدی.

اُحُدْ صوغشی.

«بدر» صوغشنده جیڭلگاندن صوڭ مشركلرنڭ بیك آچولری قابارغان ایدی. بوتون اویلری بر وقت فرصت طابوب اسلاملردن اوچ آلو ایدی. هجرتنڭ اوچنچی یلی مشركلر بیك كوب عسكر جیوب «مدینه» گه هجوم ایتهرگه بولغه چقدیلر. اسلاملر بو حالدن خبر آلوب مشركلرگه قارشو چقدیلر. مدینهدن یراق توگل «احد» دیگان طاغ یاننده اوچراشوب ایكی آراده صوغش باشلاندی. باشدهراق اسلاملر جیڭسهلرده، اسلام عسكرینڭ برنی قدرلیسی رسول اللهنڭ كورسهتكان پلانی ایله اش قیلمادقلرندن، صوڭغهطابا مشركلر جیڭدیلر. بو صوغشده رسولمزنڭ ایرنی ایله یاڭاغی یارالاندی. بو صوغشده رسولمزنڭ قردهشی حضرت حمزه ایله جیتمش قدر صحابه شهید بولدی.

بو صوغشدهجیڭو مشركلر طرفنده بولسهده مشركلر اوچون مشقتدن باشقه بر فائدهده كیلمهدی، كیرو قایتوب كیتدیلر.

خندق صوغشی.

دین اسلام کوندن کون قوّت طاباء شوڭا ایله برگه مكه مشركلرینڭ اسلاملرغه طوتقان آچولری آرتقاندن آرتا ایدی. شونلقدن مشركلرنڭ بار فكرلری اسلاملردن ئوچ آلو ایدی.

هجرتنڭ بیشنچی یلنده مكه مشركلری «بدوی» (كوچهبه) عربلردن اون مڭ قدر عسكر جیوب «مدینه» اوستینه كیلورگه چقدیلر. اسلاملر بوندن خبر آلغاچ بر اورنغه جیولوب مشركلرگه قارشو طورو حقنده كیڭاش ایتدیلر. مشركلرگه قارشو طورو حقنده هر بر صحابه اوز فكرن بیان ایتدی. آراده «سلمان فارسی» اسملی بر صحابهنڭ فكری معقول طابلدی. آنڭ فكری ایسه: مدینهنڭ دشمان كیلهطورغان یاغینه، آرقلی كیچه آلماسلق ایتوب، قاناو قازو ایدی.

مدینه‌نینگ اوچ طرفی عسکر بیلەن اوته آلماسلق طاغ وتاش بولغندن بو طرفدن دشمان‌غه یول بیرمه‌سکه اوکغای ایدی. ایکنچی طرفی ایسه آچقلق بولغندن دشمانغه قارشو طورو اوچون اوکغایسز ایدی، مونه شول آچق بولغان طرفقه «سلمان فارسی» رضی الله عنه‌نینگ فکری ایله قاناو قازورغه باشلاب بر نیچه کون اچنده تمام بولدی. مشرکلر «مدینه» یانبنه کیلوب قارشولرنده‌غی اوته آلماسلق قاناونی کورگاچ مدینه‌گه کره آلمی آبدراب قالدیلر.

بو وقت «مدینه» طرفلرنده آچلق بولغندن مشرکلر اوزاقغه یته‌رلک آزق آلوب کیلمه‌گانلر ایدی شونینگ اوچون آشاو، اچو طوغریسنده بیک آورلق کوردیلر. هم صوکغه طاباراق قوتلی جیل داول چقغانلقدن حاللری بوتونله‌ی اوکغایسزلاندی. «مدینه» نی یکرمی کون قدر محاصره ایتوب طورغاچ تاشلاب کیته‌رگه مجبور بولدیلر.

«خندق» عربلرچه (قاناو) دیگان سوزدر. شونینگ اوچون بو صوغشقه «خندق» صوغشی دیلر «قاناو» صوغشی دیمکدر.

«حُدَیْبِیَه» معاهده‌سی.

«حدیبیه» مکه یاقننده بر اورننینگ اسمیدر. خندق صوغشندن صونگ بو اورنده اسلاملر ایله مشرکلر آراسنده بر «معاهده» (داغاۋور) یاصالدی. بو معاهده اسلاملر اوچون شول وقت بیک اوکغایسز بولسه‌ده، آخری یاخشی وچاپلی بولاچغی معلوم بولغندن اسلاملر طرفندن قبول ایتولدی.

شویله، که: رسول الله هجرتنینگ آلتنچی یلنده بیش یوز قدر صحابه ایله «كعبة الله» نی طواف ایتمک اوچون «مكهٔ مكرمه» گه سفر ایتدی. نیتلری مشرکلر ایله صوغشو بولمادغندن، رسول اکرم صحابه‌لرگه یانلرینه بر‌ر قلچدن باشقه صوغش نه‌رسه‌سی آلماسقه امر ایتکان ایدی. مکه مشرکلری بوندن خبر آلو ایله صوغش یاراقلرن کوروب حاضر طوردیلر. لکن رسول اکرم «حدیبیه» گه یتکاچده صوغش اوچون کیلمی، یالغز «كعبة الله» نی طواف اوچون کیلوون بلدرو اوچون بر ایلچی یبه‌ردی. مشرکلر بو ایلچی‌نی شهید ایته یازوب قالدیلر. ایلچی کیرو قه‌یتوب قایتمادی. رسول اکرم ایکنچی بر ایلچی یبه‌ردی. لکن بونی‌ده حبس ایتدیلر. صونگره مشرکلر طرفندن بر ایلچی کیلوب رسول الله‌نینگ فکرن آلوب مشرکلرگه قایتوب

مشرکلر طرفندن «سهیل» اسملی بر کشی کیلوب
سویلدی. بوندن صوك معاهده
معاهده‌نك شرطلری حقنده سویلشه باشلادی. اوزاق مذاکره‌دن صوك
تمام بولوب هر ایکی طرف امضا ایتدیلر (قول قویدیلر). معاهده‌نك بر
ماده‌سی بوینچه رسول اکرم طواف قیلمی «مدینه» گه کیرو قایتوب کیتدی.

معاهده‌نك شرطلری شونلر ایدی: مسلمانلرنك مکه‌گه کروب کعبة
الله‌نی زیارت وطواف قیلولری کیله‌چك یلغه قالدرلاچق. حج قیلغان وقتده
مشرکلر «کعبة الله» نی اوچ کون قدر بوشاتوب طوراچقلر. قریشلر
طرفندن دین اسلامغه چقوچیلر بر نی قدرلی وقت قبول ایتلمه‌سکه امـا
اسلاملر طرفندن قریشلر طرفینه چقوچیلر بولسه قبول ایته‌رگه وباشقه
بر نی قدر شرطلر دخی بار ایدی.

-۵-

خیبر صوغشی.

«حدیبیه» معاهده‌سندن صوکره یهودیلرنك «خیبر» اسملی قلعه (کوبیو-
مت) لری اسلاملر طرفندن محاصره ایتلدی. بو قلعه اول زمانننك ایك مشهور
نق قلعه‌لرندن ایدی. شولای بولسه‌ده اسلام عسکرینك غیرت واجتهادی

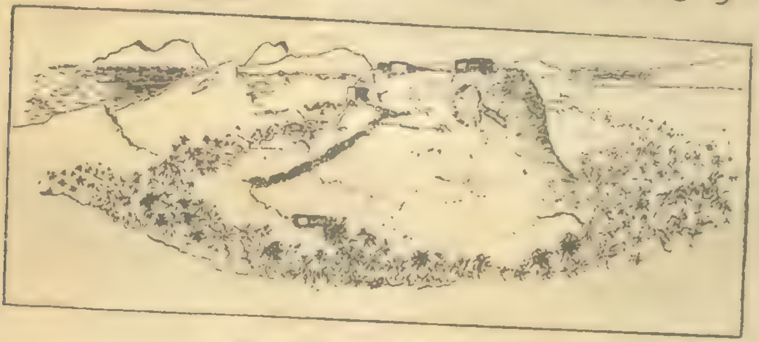

(یهودلرنك خیبر قلعه‌سی).
(بو رسم جرجی زیدانننك «تاریخ تمدن الاسلامی» اسملی رساله‌سندن آلندی).

آرقاسنده آزغنه عسکر شهید بولغاندن صوك اسلاملر قولینه کیچدی. خیبر
قلعه‌سی آلنغان کون «حبش» یرینه کوچکان مهاجرلرنك «مدینه» گه قایتدقلرندن
خبر آلندی. بونك ایله اسلاملر اوچون بر کونده ایکی زور شادلق بولدی.
هجرتنك ۷ نچی سنه‌سی پیغمبرمز (ایکی) مك قدر صحابه ایله «مکۀ
مکرمه» گه «کعبة الله» نی طواف اوچون سفر قیلدیلر «حدیبیه» معاهده‌سی

بوینچه مشرکلر «کعبة الله» نی اوچ کون قدر بوشاتوب طوردیلر. اسلاملر «کعبة الله» نی طواف قیلوب اوچ کون قدر مکه‌ده طوروب کیرو مدینه‌گه قایتدیلر.

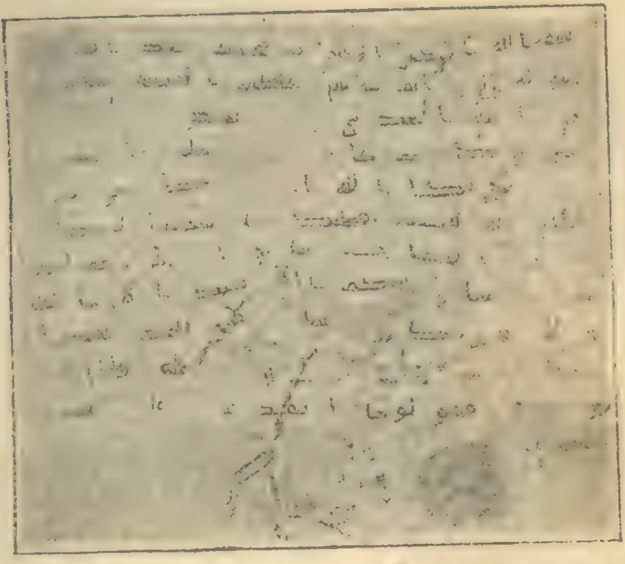

(«مقوقس»که یبەرلگان مکتوب ایله پیغمبرمزنڭ موری).

بو منه عجم شاهی «کسرا» غه، روم ایمپیراطوری «هرقل» گه، حبش حکمداری «نجاشی» غه، مصر حکمداری «مقوقس» گه، بصره والیسینه، سوریه‌ده «غسان» حاکمی «حارث» غه دین اسلامغه اوندەب مکتوبلر یازدی.

شول مکتوبلرگه باصار اوچون پیغمبرمز کمشدن «موهر» (پیچات) باصاتدی. بو موهرده «محمد رسول الله» دیوب یازلغان ایدی

فتح مکه.

هجرتنڭ ٨ نچی یلنده مشرکلر «حدیبیه» معاهده‌سن بوزدیلر شول سببدن پیغمبرمز مکه مشرکلرینه صوغش آچوب، مکهٔ مکرمه‌نی فتح ایتمك آرزوسینه کیلدی. رسول اکرمنڭ نیتی مکهٔ مکرمه‌نی کیسه‌کندن‌گنه باصوب مشرکلرنی باشرتوب قالدرمق ایدی. اطرافغه بلدرمیگنه صوغش حاضرلکلری کوردی. ش تمام بولغاچ اون مڭ قدر عسکر ایله «مکه» اوستینه یوردیلر. مکه‌گه قین بر طاغ اینه‌گینه طوقتاب رسول اللهنڭ امری ایله تورلی اورنده اون مڭ در اوط یاقدیلر. بو قدر اوطنی کورگاچ مشرکلرنڭ عقللری باشلرندن چغا زدی؛ اون مڭ قدر اوط کورگاچ، اسلام عسکری بر نیچه اون مڭ قدر لورغه کیرەك دیوب بیك قورقوغه توشدیلر. مشرکلرنڭ باشلغی «ابوسفیان‌نڭ» ینه جیولوب کیکه‌شکه باشلادیلر. آخرده اسلام عسکرینڭ قوتن وحالن

اوزاقلا اوتمه‌دی معاویه طوقسان مڭ قدر عسکر جیبوب حضرت علیگه قارشو صوغشغه‌چقدی. حضرت علی ایسه معاویه‌نڭ بو اشندن خبر آلوب یوز یکرمی مڭ عسکر جیوب «فرات» نهری بو یینه کیلدی. ایکی طرف بر بر ینه «صفین» دیگان اورنده «رقه» یاننده اوچراشدیلر. شونده صوغشورغه باشلاب دورت آیلر وقت اچنده طوقسان مرتبه‌لب صوغش بولدی. ایکی طرفدن یتمش مڭدب مسلمان شهید بولدی. آخرنده حضرت علی یوق اوچون بو قدرلی مسلمان قانی توگونی استه‌مه‌دی. شونلقدن «معاویه» گه: «صوغشوچی بز ایکیمز، بزنڭ اوچون بو قدرلی مسلمان قانی توگلدی، بولای دوام ایتسه بلمه‌م طاغی نی قدرلی اسلام قانی توگولور. کیل بز ایکه‌و قارا قارشو کیلوب صوغشیق، حقلق شونده بلنور» دیه معاویه‌نی «دوئیل» گه چاقردی. حضرت علی نڭ بهادرلغی بوتون اطرافده مشهور بولدغندن، معاویه قارشو چغارغه قورقدی. بوندن صوڭ حضرت علی معاویه عسکرینه هجوم ایتوب آنڭ عسکرن بوزوب کیرو چیکدردی.

حضرت علی عسکری بیك صوفی وپراستوی ایدی. شوندن استفاده ایتوب «عمرو بن العاص» عسکرلرینه حیله اویره‌تورگه باشلادی. شوبله، که: عسکرلرنڭ سوڭگی اوچلرینه قرآن کونیم بغلاتوب، حضرت علی عسکری طرفینه یبه‌ردی: «ای اهل اسلام! ای اهل عراق! بز هر قایومز مسلمان، نی اوچون بز بر برمزنڭ قانن توگه‌مز، آرامزده الله نڭ کتابی حاکم بولسون» دیه قچقر شوب حضرت علی عسکری طرفینه کیله باشلادیلر. عراق عسکری بونی ایشتو ایله یومشاردیلر. صوغشنی طوقتاتورغه قرار بیردیلر. مذکور صوغشده اوزینڭ قهرمانلغی ایله معاویه‌نی عاجز ایتکان مالك بن اشتر: «جماعت! بونلر بارده حیله، بونارغه اوشانماڭز» دیسه‌ده عراق ایلر بوڭا کونمه‌دیلر. صوغشنی طوقتاتدیلر.

صوڭره ایکی طرفدن ایکی حَکَم تعیین ایتوب مذاکره‌گه باشلادیلر. حضرت علی طرفندن «ابو موسی الاشعری» معاویه طرفندن «عمرو بن العاص» حکم تعیین ایتلدی. ابو موسی الاشعری پراستوی، حیله‌سز بر آدم ایدی، عمرو بن العاص ایسه غایت حیله‌کار واوتکن بر آدم بولدغندن ابو موسی الاشعری‌نی بیك تیز اغفال ایتوب، خلیفه‌لکنی معاویه‌گه قالدردی.

بو صوغش باشده حضرت عثمان‌نڭ قانن طلب ایله باشلانسه‌ده، بارا

طورغاچ اوّلگی توسی یوغالوب، حضرت علی ایله معاویه‌نینگ خلیفه‌لک ای
مسئله‌سی گنه یولوب قالدی.

حکم‌لرنینگ قراری ایله خلیفه‌لک معاویه یاغنده قالغاچ، معاویه عسکری
شام طرفینه، عراقیلر کوفه‌گه قایتوب کیتدیلر.

«صفین» صوغشنده عراق عسکری، قرآن کوتەرگان معاویه عسکرینینگ
سوزلارینه اوشانوب صوغشنی طوقتاتقانلر ایدی. ایکی طرفدن حکم تعیین
ایتەلوب خلیفه‌لک معاویه طرفنده قالدرلغاچ حضرت علی‌نینگ حکم تعیین ایتدرووین
یارانمادیلر. «حضرت علی خلاف شریعت خلاف قرآن اش قیلدی» دیو حضرت
علی‌دن باش طارتوب اوزینه قارشو چوالا باشلادیلر. حکم مسئله‌سن کیری
قایتاروب آلوون صورادیلر. «کوفه»، «بصره» شهرن ضبط ایتوب اهالیسن
قتل عام قیلمق فکرینه توشدیلر. شول حقده منا! کره اوچون «نهروان» دیگان
اورنده جیولدیلر. حضرت علی بونلرغه بیک کوب وعظ نصیحت اینسه‌ده
طینگلامادیلر. آخرنده حضرت علی عسکری ایله هجوم ایتوب بیک کوبیسن قلچدن
کیچوردی. بیک آزی سلامت قالدی. بو صوغش‌قه «نهروان» دیگان اورنده
بولغانلقدن «نهروان» واقعه‌سی دیلر.

حضرت علی‌نینگ شهید ایتلووی.

«نهروان» صوغشندن سلامت قالغان خوارجلر (*) آز بولدقلرندن صوغش
ایله مقصودلرینه ایرشو ممکن توگل ایدی. شونلقدن آنلر حضرت علی‌نی
هم معاویه ایله عمرو بن العاص‌نی بر کونده حیله ایله اوترمک بولدیلر. شول
خدمتکه بر نیچه خائننی تعیین ایتدیلر. حضرت علی‌نی ایترورگه تعیین
ایتلگان کشی، حضرت علی مسجدگه بارغانده آرتندن کیلوب خنجر ایله
شهید ایتدی.

عمرو بن العاص‌نی شهید ایتەرگه تعیین ایتلگان آدم عمرو بن العاص
دیه آنینگ بر کشیسن اوتردی. شامده معاویه‌گه قورال ایله هجوم اینسەلرده
مقصودلرینه ایرشه آلمادیلر. معاویه اوزن سلامت قوتقاردی.

(*) حضرت علی‌نینگ حکم تعیین ایتدرووینه راضی بولماینچه حضرت علی
یاننددن آیرلوب کیتکان آدملرگه «خوارج» دیلر.

معاویه‌نڭ مصرنی فتح ایتووی.

«صفین» واقعه‌سندن صوڭ معاویه اوزن شام طرفلرنده خلیفه اعلان ایتکان ایدی. بو طرفلرغه‌غنه قناعت ایتمه‌ینچه مصرنیده اوز قولینه کرتمك بولوب، مصر طرفلرینه عسکر یبه‌روگه حاضرلانه باشلادی. مصر والیسی بولغان «محمد بن ابی بکر» حضرت علی‌دن یاردم صورادی. حضرت علی بر نی قدر عسکر ایله «مالك بن اشتر» نی مصرغه یاردم اوچون یبه‌ردی. معاویه بوندن بیك قورقدی. «مالك بن اشتر» یولده «قلزم» قصبه‌سینه طوقتادی. قلزم شهرینڭ باشلغی ایسه معاویه‌نڭ خیر خواهی ایدی. شونلقدن مالك که زهرلی بال اچرتدی. شونڭ تأثیرندن مالك شول ساعت جان تسلیم ایتدی. باشلقلری اولگاننن بلگاچ مالك‌نڭ عسکری کیرو قایتوب کیتدی. بوندن خبر آلغاچ معاویه «ان الله جنود من العسل» دیه‌رك شادلانوب قالدی. صوڭره معاویه مصرغه عسکر یبه‌روب زور بر صوغشدن صوڭ «محمد» مغلوب بولدی. اوزی شونده اوترلوب اوط برله‌ن یاندرلدی.

حضرت علی شهید بولغاچ، حسن رضی الله عنه‌نی عراق خلقی خلیفه ایتوب تعیین ایتسه‌لرده اول آلتی آی قدر خلیفه بولغاچ اوزینڭ اختیاری ایله خلیفه‌لکنی «معاویه بن ابی سفیان» غه بیردی. بیت المالدن اوزینه کیچنورلك وظیفه تعیین ایتووی... حضرت علی طرفنده بولغانلرنڭ مال و جانلارینه تیمیه‌وی، معاویه‌دن صوڭ «حضرت حسین» نڭ خلیفه بولوون شرط ایتدی.

خلفاء راشدین زماننده صوغلغان اسلام آقچه‌سی.

خلفاء راشدین دورنده اوزلرینه مخصوص اسلام آقچه‌لری بار ایدی. بو آقچه‌لرنڭ بر یاغنده «محمد عبده ورسوله» دیو یازلوب ایکنچی یاغینڭ اورتاسنده کشی رسمی، شول رسمنڭ بر طرفنده «محمد» ایکنچی طرفنده «رسول الله» دیگان سوز یازلغان ایدی.

حضرت حسین خلیفه‌لکنی طاشلاوی ایله «خلفاء راشدین» دوری بتوب «امویه دوری» باشلانادر. امویه‌لرنڭ برنچی خلیفه‌سی «معاویه بن ابی سفیان» در.

(بو رسم مصر علماسی سید امیر علی افندینڭ «مصور تاریخ اسلام» اسملی کتابندن آلندی).

IV

امویه دولتی

١

معاویه بن ابی سفیان

٤١ — ٦١

حضرت حسن خلیفه لکنی طاشلاغاندن صوڭ ٤١ نچی سنهٔ هجریه ده خلیفه لك معاویه بن ابی سفیانغه کوچدی.

معاویه، «امیّه بن عبدالشمس» نسلندن بولغانغه، معاویه نسلندن کیلگان خلیفه لرگه «امویّه خلیفه لری» آنلرنڭ قول آستلرنده بولغان حکومتکه «امویّه حکومتی» و «امویّه دولتی» دیلر.

امویه دولتی وقتنده‌غی عرب عسکری. (احمد رفیق بك نڭ «تاریخ عمومی» سندن آلندی).

معاویه رسول اکرم زماننده زکات کاتبی ایدی. بیر آز صوڭره سوریه ده گی اسلام عسکرلرینه باشلق ایتوب قویلدی. رسولمزنڭ وفاتندن صوڭ حضرت عثمان زماننده شام طرفلرینه والی ایتوب تعیین ایتولدی. بو وقت معاویه اوزینڭ سوزگه اوستالغی وقول آستنداغی آدملرگه عدالتی وجوماردلغی آرقاسنده شام طرفنده‌غی خلقلرنی بوتونیسن اوزینه قاراتدی.

معاویه زماننده اسلام مملکتی بیك کیڭه‌یدی. بیك زور قوّت طابدی.

معاویه اوزینه پایتخت ایتوب شام شهرین صایلادی. سببی ایسه «صفین» واقعه‌سندن صوڭ مکه مدینه خلقی ایله عراق طرفنده‌غی خلقلر، معاویه دن راضی توگللر ایدی.

شام طرفنده‌گی خلقلر ایسه معاویه‌نڭ اوز طرفدارلری بولدغندن آننڭ
اوچون آندن موافق اورون یوق ایدی.

شام شریف.
(بو رسم احمد رفیق بکنڭ «تاریخ عمومی» سندن آلندی).

معاویه خلیفه بولغاچده کوب اورنلرده‌غی توره و والیلرنی آلماشدروب اوز طرفدارلرن قویدی. معاویه خلیفه بولغانده مملکتنڭ کوب اورنلرنده چوالو واختلاللر دوام ایته ایدی. بو چوالولرنڭ ایڭ قورقنچلیسی عراق طرفلرنده ایدی. شونڭ اوچون معاویه برنی قدرلی عسکر ایله «زیادبن ابیه» نی عراق طرفلرینه یبه‌ردی. «زیاد بن ابیه» غایت قاتی کوڭللی وقوتلی بر آدم بولدغندن «عراق» طرفلرنده‌غی چوالولرنی بیك تیزلك ایله باصدی.

معاویه قوری عسکرن اصلاح قیلغان شیکللی، دیڭز عسکرن وآنلرنڭ فلوطلرن ده بیك یاخشی ترتیب که صالدی. صوڭره بر زور فلوط ... کیمه ایله «قسطنطینیه» حاضرگی استانبول شهرینه عسکر یبه‌ردی. بو فلوطده عسکر باشلغی معاویه‌نڭ اوز اوغلی یزید ایدی. بو عسکرلر اچنده مشهور «ابو ایوب الانصاری» حضرتلری ده بار ایدی. بو سفرده اسلام فلوطی نی قدر کوچلی بولسه‌ده استانبولنی فتح ایتو توگل، استانبول شهرینڭ یانینه‌ده کیله آلمادی. چونکه، بو وقت روملر فلوطلارنی یاندرو اوچون مخصوص بر اوط ایجاد

اینکانلر ایدی. شول اوطغه چیدی آلمی اسلام قوطی کیرو قایتوب کیتدی.

عربلرنڭ قلوطینه روملرنڭ اوط یبه‌رووی.
(بو رسم «تاریخ تمدن الاسلامی» کتابندن آلندی).

ابو ایوب الانصاری حضرتلری شول صوغش وقتنده وفات ایتدی. قبر شریفی استانبول یاقننده زیارتگاه بر اورندر.

قیروان شهرنده عقبه بن نافع صالدرغان جامع.
(بو رسم احمد رفیق بك‌نڭ «تاریخ عمومی» سندن آلندی).

معاویه زماننده «عمرو بـن العاص» مصرغـه والی ایتوب قویلدی. «عبد الله بن زیاد» ترکستان طرفلرینه یبه‌رلـدی. اول «جیحون» نهرن اوتوب ترکستانده کوب یرلر فتح ایتدی. «عقبه بن نافع» حضرتلری آفریقاغه یو- روب، آفریقانڭ شمال طرفلر- ندہ‌گی خلقلرنی دین اسلامغه کرتدی. صوڭره اوزی شونده والی تعیین ایتلدی. آفریقاده‌گی

«قیروان» شهرن عقبه بن نافع حضرتلری بنا ایتدروب شونده زور بر جامع صالدردی.

معاویه زماننده «ردوس» و «کرید» آطهلرینه فلوط ایله هجوم ایتلدی. مسلمانلر بو صوغشلرنك هر قایوسنده بیك زور بهادرلق کورسهتدیلر. اسلاملرنك صوغشدهغی مهارتلری دشمانلری طرفندن بیله تصدیق ایتلدی.

معاویه اوزندن صوڭ خلیفهلكنی حضرت حسین گه قالدروغه شرط ایتكان بولسهده، بو معاهدهنی بوزوب، اوغلی یزیدنی خلیفه ایتهرگه تلی ایدی. شونك اوچون اوزی سلامت وقتدوق کوب کشیلردن اوغلی یزیدکه بیعت آلدی. مدینه شهرینك الوغلرندن بر نیچه کشی «یزید» که بیعت ایتهرگه تلهمهدیلر. شونك اوچون معاویه بالذات مدینهگه باروب بونلردن کوچلاب یزیدکه بیعت آلدی.

معاویه هجرتنك ٦٠ نچی سنهسنده، سکسان اوچ یاشنده وفات ایتدی. اسلام خلیفهلرندن، ایڭ ئولك، شریعت حکملرن یورتور اوچون قاضی ومفتیلر تعیین ایتوچی، پوچته اصولن یولغه قویوچی اوشبو معاویهدر. معاویه زمانینه قدر مملکتده ایران وروم آقچهلریده استعمال ایتوله ایدی. معاویه بونلرنی استعمالدن چغاروب اوز اسمینه آقچه یاصاتدی. مملکتنك هر طرفنده شول آقچهلر استعمال ایتوله باشلادی.

خلیفهلكنك آتادن اوغلغه، یا که اوغلدن قردهشکه میراث بولوب کوچوب یورووی معاویه طرفندن توزلدی؛ بوڭا قدر خلیفهلك جمهوریت اصولی (خلق خلیفه صایلاغانده اوز آرالرندن مملکت اوچون فائده کینوره آلورلق معلومات واخلاق ایهسی بولغان کشینی صایلاب قویالر ایدی) ایله یورتوله ایدی. تأریخ اهللری معاویهنك بواشن اسلام دولتینك ترقیسینه آیاق چالو ایله بردیوب قاربلر.

معاویه ئولم خستهسنده ایکان. اوغلی «یزید» نی چاقروب مملکت اشلرن یورتو حقنده اوزاق کیڭاشلر بیردی؛ مروان نك معاویه اولگهچ «یزید» که بیعت ایتمهوی احتمال ایدی. شونك اوچون اوغلی یزیدکه «سین مین اولگهچ مینی لحدکه قویارغه مروان نی توشور، صوڭره قورالكنی چغاروب قورقتوب اوزكه بیعت آل» دیدی. معاویهنك شول حیلهسی ایله یزید مرواندن بیعت آلدی.

۲

برنچی یزید بن معاویه.

٦١ — ٦٤

معاویه‌نڭ وفاتیدن صوڭ اورنینه اوغلی یزید خلیفه بولدی. یزید، غایت فاسق وخائن بر آدم بولوب، عدالت، مرحمت، شفقت دیگان گوزه‌ل صفتلرنڭ نه‌یسه ایکاننده بلمی طورغان بر ذات ایدی. بوتون عمرن سارای (سرای) وباقچه‌لرنده ایسرتکچ اچوب، جاریه‌لر اویناتوب اوزدردی. حتی یزیددن اورنڭ آلوب «شام» خلقی دخی اچکی‌گه. سفالت که مبتلا بولوب بتکانلر ایدی. یزیدنڭ شوندی ناچارخلقی بولغانلقدن بیك کوب آدملرنڭ یزیدده اخلاصلری یوق ایدی. آنڭ خلیفه بولووینه راضی بولوچیلرده تیك ظلمندن قورقوبقنه راضی بولغانلر ایدی. حضرت حسین ایله عبدالله بن زبیر حضرتلری یزیدگه بیعت‌ایتمه‌دیلر، چونکه معاویه خلیفه بولغانده اوزندن صوڭ خلیفه‌لکنی حضرت حسین‌گه قالدرورغه شرط ایتوب معاهده یاصاغان ایدی. شونلقدن معاویه‌دن صوڭ خلیفه‌لك یزیدکه توگل، حضرت حسین‌گه تیوش ایدی.

کربلا واقعه‌سی.

عراق و کوفه طرفلرنده‌غی خلقلر، معاویه‌نڭ اوزلرینه ایتکان جبر، ظلم‌لرن خاطرلرندن چغارماغانلر، آنی همانده صاقلاب طورالر ایدی. معاویه ئولوب یزید خلیفه بولووی ایله معاویه آچوون یزیددن آلورغه نیت ایتدیلر. شول خصوصده جیولشلر یاصاب، حضرت حسین‌نی کوفه‌گه چاقروب خلیفه اعلان قیلورغه قرار بیردیلر. صوڭره آرالرندن ایلچی صایلاب مدینه‌گه یبه‌ردیلر. ایلچیلر مدینه‌گه باروب، حضرت حسین‌دن کوفه‌گه باروون اوتندیلر واوزن آنده خلیفه اعلان ایته‌چکلرن بلدردیلر. حضرت حسین‌نی کوفه خلقی دورت کوز ایله کوتدیکن، آنڭ حقنده جان وماللرن فزغانمایه‌چاقلرن سویله‌دیلر. حضرت حسین یزیدنڭ خلیفه‌لگن توگل، حتی آتاسی معاویه‌نڭ خلیفه‌لگنده شرعی طابمی ایدی. شونلقدن اول بر زمانده‌ده آنلرغه بوی صونمادی. حضرت حسین کوفه‌لیلرنڭ اوتنچلرن قبول ایتوب یولغه چغارغه وعده بیردی.

کوفه خلقی وعده‌لرنده طورماوچان، ثباتسز ومتانتسز بر خلق بولوب، بر کون بر آدم اوچون جانلرن قربان ایته‌ر درجه‌ده سوز بیردکلری

حالده، شونك ایرته گه‌سنوك شول آدمنك خلافینه اش قیلولاری ه‌ربلو آراسنده فات فات تجربه قیلنغان ایدی. شونك اوچون حضرت حسین‌نك، بواشن بیك كوب یاقنلاری مصلحت كورمه‌دیلر. صوكی اوكنچلی بولوون سویله‌دیلر. حضرت حسین ایسه بونلرنك سوزلرینه التفات ایتمه‌دی. كوفه‌لیلرنك سوزلرینه اوشانوب بولغه چقدی. اوزی ایله برگه ایكی اوغلی، خاتون ویاقن‌لاری ایله یتمشله‌ب آدم بار ایدی.

بریز قدرلی وقتدن صوك حضرت حسین عراق حدودینه (چیگینه) ایرشدی. كوفه‌لیلر حضرت حسین‌نی شول اورنغه چقوب قارشو آلورغه بولسه‌لرده كوفه‌لیلردن برووده اوچراماذی. حضرت حسین «بدكه ده‌لی آنلر آلدءراقلر» امیدیله طاغی برقدر آلغه بارسه‌ده بركمنده اوچراماغاچ، اوزینك آلدانغانینه بیك بورچیلاباشلادی. آخرده اوكفاییراق براورنی طابوب شونده صاقلانورغه قرار بیردیلر. و«فرات» یغه‌سینك غرب ساحلنده «كربلا» دیگان اورننی موافق كوروب شونده توقتاب قالدیلر.

یزید كوفه‌لیلرنك بو اشلرندن خبر آلو ایله، اوزینك ایك اخلاصلی بولغان آدملرندن «عبیدالله بن زیاد» نی كوفه‌گه والی تعیین ایتوب، نیچك بولسه‌ده كوفه خلقن باصدرغه امر ایتدی. «عبیدالله بن زیاد كوفه‌كه باروب، آنده‌غی خلقنی بیك تیز باصدردی. بو وقت حضرت حسین «كربلا» دیگان اورنغه كیلوب یتكان ایدی. «عبیدالله بن زیاد» بوندن خبر آلوب حضرت حسین‌نی طوتوب كیلولر اوچون «عمر ابن ابی وقاص» اسملی برووی قارشی چغاردی وآكار دورت مك قدر عسكر بیردی اوزاقده اوتمه‌دی «عمر ابن ابی وقاص» عسكری ایله حضرت حسین ایله ایبده‌شلرن چولغاب آلدی. بو وقت حضرت حسین اوزینك آلدانووینه تمام اوشانسه‌ده اش اوزغان ایدی.

حضرت حسین عمر ابن ابی وقاص‌نی كوروب، اوزینك كیرو مدینه‌گه یبه‌رلوون یا كه شونده طوقتاب قالوب یزیدنك بر تورەسی بولوب یزیدكه اخلاص ایله خدمت ایتدرگه رخصت ایتلوون؛ یا ایسه اوز ایركی ایله یزیدنك حضورینه باروون صورادی. عمر بن ابی وقاص بونلرنك برسنده قبول ایتمه‌دی، یول باصوچی حكمنده طوتوب یزیدكه كوندرەچكن آكلاتدی. شوندن صوك حضرت حسین صوغشورغه قرار بیردی. وشونی اموبه عسكرینه بلدروب، اوزندن باشقه بالا چاغالرینه، خاتون قزلارغه قورال استعمال ایتمه‌ولرن رجاء

ایتدی. لیکن انصافسز امویه عسکری حضرت حسین نڭ بو اوتنچن ده قبول ایتمه‌دی. محرم آیینڭ اوننچی کونی جمعه کون ایکی آراده صوغش باشلانوب شول کون حضرت حسین شهید ایتلدی. یاننده‌غی بالاچاغالری، ناموسز خاتون قزلری قلچدن کیچرلدی.

دشمانلر حضرت حسین‌نڭ باشن کیسوب کوفه‌گه یبه‌ردیلر، مونارغنده قناعت ایتمی مبارك گه‌وده‌سن ایچراق آیاقلری برلن طاپتاب ایزه‌له‌ب بتردیلر.

حضرت حسین‌نڭ کیسك باشی «عبیدالله بن زیاد»غه طابشرلدی. عبیدالله بن زیاد قولنده‌غی طایاغی ایله حضرت حسین‌نڭ ایرنلرینه صوقوب «آی های های بو ایرنلر، بر ولی‌نڭ ایرنینه اوخشی بیت!» دیب مسخره ایتودن طارتنمادی. بزنڭ بو کونگه قدر به‌یره‌م وشادلق ایتوب کیلدکمز «عاشورا» به‌یره‌می مونه شول «کربلا» واقعه‌سی کونیدر.

یزید «کربلا» واقعه‌سن مسلمانلرنڭ کوڭلندن چغارر اوچون ئه‌ینه‌اونده بولغان حکومتلر ایله صوغش آچدی. «سالم بن زیاد» قوماندانسنده اولارق بر آردو حاضرله‌ب «خوارزم» و «بخارا» طرفلرینه یبه‌ردی. بونلر شول طرفلرده بیك کوب شهرلرنی فتح ایتدیلر. «عقبه بن نافع» فتوحاتده دوام ایتوب بحر محیط آطلاسیغه باروب چقدی.

عبدالله بن زبیر ومکه محاصره‌سی: کربلا واقعه‌سندن بوتون علویلرنڭ (حضرت علی نسلیننڭ) جانی ئه‌رندی. علویلردن بیگره‌ك مکه‌لیلر قان آغلادیلر، بونلر امویلرگه دشمانلقلرن آرتدروب، امویه حکومتن طانومی باشلادیلر. امویه طرفدارلرندن حضرت حسین ئوچن آلورغه وعده بیرسه «عبدالله بن زبیر» نی اوزلرینه خلیفه اعلان ایته‌چکلرن بلدردیلر.

عبدالله بن زبیرنڭ اولده‌نوك خلیفه بولورغه فکری بار ایدی. تیك خلیفه‌لك شرعا حضرت حسین‌گه تیوش بولووی، آنڭ بو فکرن میدانغه قویارغه ایرك بیرمی ایدی. شونڭ اوچون اول مکه‌لیلرنڭ بو اوتنچن بیك تیز قبول ایتدی. حضرت حسین‌نڭ ئوچن آلورغه وعده بیردی. مکه‌لیلر آڭا بیعت ایتدیلر.

یزید بوندن خبر آلغاچ عبدالله بن زبیرنی کوچسز صاناب آنارغه اون قدر آدم یبه‌روب شامغه حکمگه چاقردی. عبدالله بن زبیر ایسه بوڭا التفات ایتمه‌دی، صوڭره یزید ایکی مڭ قدر عسکر ایله عبدالله بن زبیرگه قارشو صوغشقه یبه‌ردی. لیکن یزیدنڭ بو عسکری بیك‌نق جیڭلوب کیرو قایتوب کیتدیلر.

عبدالله بن زبیرنڭ جیگو خبری طارالغاچ «مدینه» لیلرده عبدالله بن زبیرگه بیعت ایتدیلر. مدینه‌ده بولغان امویه طرفدارلرن شهردن قودیلر. بو اش که یزیدنڭ آچووی قاباروب بیك قوّتلی عسکر جیبردی. بو عسکرگه باشلق ایتوب حضرت حسین‌نڭ باشینه یتوچی «عبیدالله بن زیاد» نی قویوب عبدالله بن زبیر اوستینه یبارووگه اویلاغان ایدی. لکن «عبیدالله بن زیاد» اوزینڭ قیلغان وحشتلرینه اوکنه باشلاغانلقدن، اورن خسته کورسه‌توب عسکرگه باشلق بولونی قبول ایتمه‌دی.

بوندن صوڭ «مسلم بن عقبه» نی عسکر باشلغی یاصاب «مدینه» اوستینه یبه‌ردی. «مسلم» مدینه‌نی ضبط ایتوب، شهرنی قان ایله یودی، اوت بیله کویدردی. مسلم‌نڭ بو یاچراق اشی، اسلاملرچه مقدس بولغان بر شهرنی بولای مسخره ایتووی، انصافلیراق امویه طرفدارلرنده ده رنجتدی.

بوندن صوڭ مسلم مکه اوستینه یوروب، مکه‌نی محاصره ایته باشلادی. امویه عسکری مکه‌نی تمام بر آی قدر محاصره ایتدیلر.

مکه شهری، کعبهٔ معظمه، ابو قبیس طاغی.
(بو رسم احمد رفیق‌نڭ «تاریخ عمومی» سندن آلندی).

مکه یانینده‌غی «ابو قبیس طاوی» اوستینه منجنیق قوروب «کعبة الله» اوستینه اوت یاودردیلر.

لکن شول آراده «یزید» نڭ ئولو خبری کیلوب، امویه عسکری کیرو شامغه قایتوب کیتدی. یزید ئولگانچ عبدالله بن زبیر مکه ومدینه طرفلری ایله عراق وخراسان طرفلرن اوزینه قاراتـدی. اگر شول آراده «شام» طرفلرینه هجوم ایتسه ایدی، امویه دولتی بتوب، بوتون اسلام مملکتی عبدالله بن زبیر قولینه کروب بته‌چك ایدی. لکن عبدالله بن زبیر آلای اشلمه‌دی. شام طرفلرینه یال ایته‌رگه ایرك قالدردی. شونـڭ آرقاسنده اوزینه بیك زور ضرر ایتدی.

یزید اوچ یل یارم قدر حکومت ایتوب، اوتوز اوچ یاشنده وفات ایتدی. بونڭ زماننده رسولمزنڭ بالاسینڭ بالاسی بولغان حضرت حسین نڭ شهید ایتلووی، حضرت علی طرفدارلرینه ایتلگان جبر وظلملر، اسلاملر قاشنده مقدس بولغان مکه ومدینه‌نڭ مسخره ایتلووی، اسلام تاریخن بیك نق کرلته، یزیدنی مه‌گگولك ناچار اسم ایله یاد ایتدرودر.

٣

ایکنچی معاویه بن یزید.

٦٤

یزیددن صوڭ اورنینه «ایکنچی معاویه بن یزید(*)» خلیفه بولدی. ایکنچی معاویه غایت اخلاقلی ودیندار بر آدم ایدی. آتاسی یزید کبی بوزوق طبیعتلی توگل ایدی. آتاسی یزیدنڭ حتی باباسی معاویه‌نڭ قیلغان انصافسزلقلرینه‌ده بیك ئه‌رنی ایدی اوچ آی قدر خلیفه‌لك ایتکاچ، اوز ایرکی ایله خلیفه‌لکنی طاشلادی، اوز اشی ایله مشغول بولدی. خلیفه‌نی‌ده اوزی تعیین قیلمای خلقغه طابشردی.

صوڭره بر قدر عمر ایتوب وفات ایتدی. خلیفه‌لکنی طاشلار آلدندن منبرگه چغوب: «آتام وبابامنڭ خلیفه‌لگی حقلی توگل ایدی. مینم‌ده خلیفه بولورغه حقم یوق، شونلقدن مین اوزمنی خلیفه صانی آلمیم وخلیفه‌لکنی طاشلادم» دیگانی مشهوردر.

(*) بوندن اوّل معاویه اسمنده بر خلیفه کیلدکندن معاویه بن یزیدکه تاریخده صاناشو بولماسون اوچون «ایکنچی معاویه» دیوب یورته‌لر.

٤

مروان بن حکم.

٦٤ — ٦٥

ایکنچی معاویه خلیفه‌لکنی طاشلاغاچ، شام خلقی مروان بن حکم‌نی خلیفه ایتوب صایلادیلر.

مروان یزید زماننده مدینه‌ده والی بولوب طورا ایدی. یزید ئولوب بو طرف اهالیسی عبدالله بن زبیرگه بیعت ایتکاچ، اوزینک مدینه‌ده تورا آلمایاچغن بلوب شامغه قایتدی.

بو وقت عبدالله بن زبیرنک قوّتی کوندن کون آرتوب کیله ایدی. حالبو، که برلای بولغانده حکمدارسز بولغان امویه دولتی‌نک منقرض بولاچغی بیک معلوم ایدی. شونک اوچون امویه طرفدارلری «مروان» نک تیزرک حکومت باشینه کیچوون تله‌دیلر.

معاویه بن سفیان‌نک توزوب قالدرغان پراغرامینه بناء عکس‌ار بولاچق کشی یزیدنک اوغلی خالد ایدی. شونلقدن بر نی قدرلی آدملر خالدنی خلیفه یاصاماق بولوب مروانغه قارشو طوردیلر. لکن یزیدنک طول خاتونن «مروان»غه نکاحلاب وخالدنی ولی عهد تعیین ایتوب اختلافنی باصدردیلر. و «مرج راحط» دیگان اورنده مروان عسکری ایله عبدالله بن زبیر عسکری آراسنده صغش باشلانوب عبدالله بن زبیر عسکری جیکلدی.

مروان، انقراضغه یوز بیرگان، دولتن بولغه صالدی وممکت‌نک تورلی طرفنده باشلانغان چوالیلرنی باصدردی. لکن حکومتنی یولغه قویوب خلقلرنی اوزینه قاراتوب بترگاچ، اوّلده‌گی عهدن بوزوب «خالد» نی ولی عهدلکدن توشوردی واوزینک اوغلی «عبدالملک» نی ولی عهد تعیین ایتدی.

خالدنک آناسی مروانک بو اشینه اچولانوب، ٦٥ نچی سنهٔ هجریه‌ده رمضان‌نک اوچنچی کیچه‌سنده آنی یوقلاغان وقت جاریه‌لرندن بودروب اوترتدی.

امویه دولتن تأسیس ایتوچی معاویه بن ابی سفیان بولوب، امویه دولتن انقراضدن قوتقارغان آدم مروان بن حکم‌در.

تنبیه: مروان‌دن ئلک کیلگان حکمدارلرغه «سفیانیه»، ومروان‌دن صونک کیلگان حکمدارلرغه «مروانیه» دیلر.

٥

عبدالملك بن مروان.

٦٥ — ٨٢

مروان ئولگهندن صوڭ اورنینه اوغلی عبدالملك خلیفه بولدی. بو وقتلرده مكه مدینه طرفلری وایران قطعه‌لری عبدالله بن زبیر قولنده بولوب، بصره طرفلری عبدالله بن زبیرنڭ «مصعب» اسملی قرده‌شینڭ قاراماغنده ایدی.

كوفه وعراق طرفلرنده «مختار الثقفی» اسملی بر آدم اوزینه بیك كوب آدملر ایه‌رتوب، امویه‌لردن حضرت حسین نڭ ئوچن آلورغه باشلادی. كربلا واقعه‌سنده قاتناشی بار آدمنی طابسه آنی قلچدن كیچره ایدی. عبدالملك مختارغه قارشو عبید الله بن زیاد قوماندانلیغنده عسكر یبردی. لكن عبید الله بن زیاد شول صوغشده ئولتراوب عسكری بیك نق جیكلدی. لكن، ئه‌لیگی وعده‌سزلك ایله شهرت آلغان كوفه‌لیلر، مختاردن بیزوب بصره‌ده‌گی «مصعب» طرفینه آوشدیلر. مصعب نی مختار اوستینه بارورغه قوتورتدیلر. آخرنده مصعب مختارغه صوغش آچوب، مختارنی شهید ایتدی. بوندن صوڭ كوفه طرفلری عبدالله بن زبیر ادارسیه كیچدی.

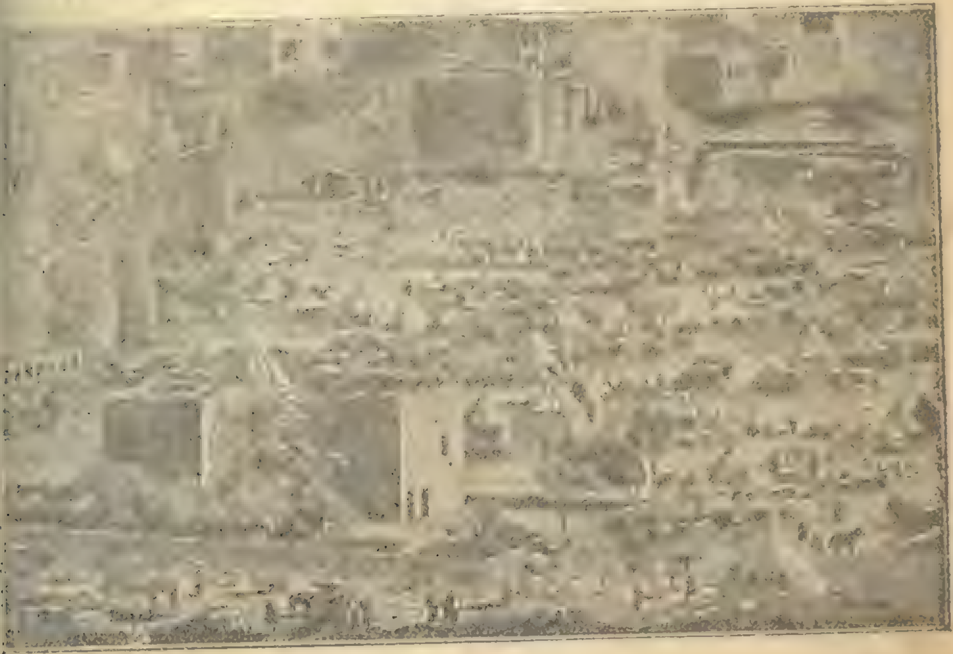

حجاج‌نڭ مكه‌نی محاصره ایتووی.

(بو رسم «تاریخ تمدن الاسلامی» كتابندن آلندی.)

کوفه طرفلرینڭ عبدالله بن زبیر ادارەسینە کیچووی، عبدالملكنڭ بردە کیفینە کیلمەدی. شونڭ اوچون عبدالملك ایکی ئلك «مصعب» اوستینە عسکر بیەردی. «دیرجاثلیق» دیگان اورندە «مصعب» نڭ عسکرن جیکوب اوزن شهید ایتدی. وکوفەلیلرنی اوزینە بیعت ایتدردی. صوڭرە قوّتلی بر آردو حاضرلەب «حجاج بن یوسف الثقفی» قوماندانسندە عبدالله بن زبیرگە قارشو بیەردی. حجاج، عسکری ایلە مکەنی محاصرە ایتدی. ابی قبیس طاوی اوستینە منجنیق قویدروب مکەنی طاشقە طوتدردی. طاشلری «کعبة الله» اوستینە توشوب کعبة اللەنڭ کوب یرن واتدردی. اون بیش کون محاصرەدن صوڭ مکەنی ضبط ایتدی. عبدالله بن زبیرنی شهید ایتوب بیك کوب صحابەلرنی قلچدن کیچردیلر.

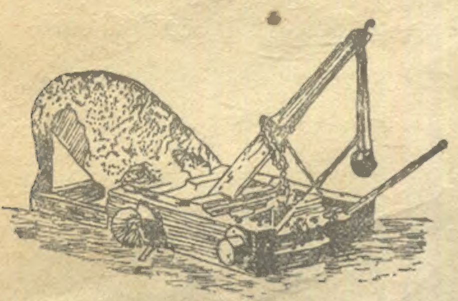

«طاش واوط آتدرا طورغان منجنیق»
(بو رسم «تاریخ تمدن الاسلامی» کتابندن آلندی).

حجاج مکە سفرندە مدینە آرقلی اوتسەدە مدینەدە بردە جبر ظلم کورسەتمی اوزوب کیتکان ایدی. لکن مکەنی ضبط ایتوب بترگاچ، مدینەگە باروب «حضرت عثمان شهید ایتلگانەنی اوچون باردەم قیلمادڭز» دیگان بولوب مدینەلیلرگە قیلماغان جبر وظلمنی قالدرمادی.

حجاجنڭ بو اشینە مکافات اولارق عبدالملك حجاجنی مکە ومدینەگە والی تعیین ایتدی.

عبدالملكنڭ قوّتلی عسکری، اسلام قانن توگوب ماتاشقان زماندە، روم ایمپراطوری بوندن استفادە ایتوب، امویلرگە قارشو صوغش آچدی. اسلاملردن بایتاق یر ضبط ایتدی. لکن عسکری مکە طرفلرندن بوشاغاچ، عبدالملك اول یرلرنی روملردن کیرو قایتاروب آلدی.

آفریقانڭ شمالی بحر محیط آطلاسیغەقدر «مروان بن حکم» زماننده‌وق فتح ایتلگان بولسەدە، اول طرفنڭ خلقی بو وقت امویەدولتن طانومی باشلاغانلار ایدی. شونلقدن آفریقالیلر ایلە امویلر آراسندە هر وقت بەرلشو بولوب طورا ایدی. بو بەرلشولردە ئەلی امویلر، ئەلی آفریقالیلر غالب کیلەلر ایدی. عبدالملك بو طرفلرغە قوّتلی بر آردو ایلە مصر والیسی «موسی بن نصیر» نی بیەدی. وموسیغە یاردەمچی ایتوب «طارق بن زیاد» نی قوشدی. بونلر،

«طرابلس غرب» ، «جزائر» ، «فاس» طرفلرن فتح اینوب بنه‌دن بحر محیط آطلاسیغه باروب چقدیلر . مقصودلری حاضرگی ایسپانیاغه چغوب، آنده‌ده بیك زور فتوحاتلر یاصارغه ایدی. لکن سبته بوغازندن کیچه‌رلك منتظم فلوط حاضر بولمادغندن شونده طوقتاب قالورغه مجبور بولدیلر.

عبدالملك خلیفه بولغانچه بیك دیانتلی واعتقادلی بر آدم ایدی. حتی اوزینك خلیفه بولغانلغن قرآن اوقوب اوطرغان وقت بلدرگانلر ایـدی. خلیفه بولوون ایشتو دقیقه‌سی ایله «آرتق سینك ایله آفتق کوروشووم بولسون» دیوب قرآنن شارتلاتوب یابوب قویغان. شوندن صوك دین‌گه حرمتسزلـکلر قیلوب، دین‌نی تیك قورما وکوز بویاوی اوچونگنه طوتقان.

عبدالملك قدسده‌گی مسجد اقصی‌نی یاڭیدن توزه‌تدروب آنی زینتله‌تدی واوزینك خلقلرینی کعبة‌الله‌نی زیارتدن طییوب مراسم حج (حج عمللرن) نی قدس‌ده قیلورغه امر چغاردی.

قدسده مسجد الاقصی.
(بو رسم ,,Новь" ژورنالندن آلندی).

عبدالملك‌نك ناچارلقلری بولغان کبی، اسلام مملـکتینه بیك زور فائده‌لرده تیدی. زور فتوحاتلر یاصاب مملـکت‌نی کیکه‌یتدی. ئه‌یله‌نه‌لرنده‌گی دشمانلرغه اسلاملرنك قوّت وشوکتن بلدردی.

عبدالملك یکرمی بر یل خلیفه‌لك اینوب، هجرتنك ٦٨ نچی یلنده، آلتمش یاشنده وفات ایتدی.

٦

برنچی ولید بن عبدالملك.

٨٦ — ٩٦

عبدالملك ئولـگاندن صوڭ اورنینه الوغ اوغلی ولید خلیفه بولدی. بو وقتغه قدر آفریقاده والی عبدالعزیز بن مروان ایدی. ولید بونی توشوروب اورنینه «موسی بن نصیر» نی تعیین ایتدی.

اول زمانده ایسپانیه قطعه‌سنده «ویزیغوت قراللغی» حکومت ایته ایدی. بو قراللقنڭ اچنده بیك قوّتلی چوالولر دوام ایتوب، حاکملری اوز ارا طالاشوب، بر برینی کوره آلمیلر ایدی. سبته بوغازینڭ صاقلاوچیسی «قونت جیولیانوس» یاگی تحت‌گه اوطورغان قرال «رودریق»دن بر ده راضی توگل ایدی. شونڭ اوچون «جولیانوس» مملکت‌نی طابشرو حقنده عربلر ایله یاشرون کیگاش ایتدی.

آفریقا والیسی بولغان «موسی بن نصیر» فرصتدن استفاده ایتوب «طارق بن زیاد» نی بر مقدار عسکر ایله دورت کیمه‌گه اوطورتوب ایسپانیه قطعه‌سینه چغاردی. «طارق» نڭ عسکری ایلك ئلك «جبل الطارق» دیگان اورنغه چقدی. شول یرلرنی ضبط ایتدیلر. طارق، عسکرنڭ امیدن کیسو وشول سایه‌ده عسکرنڭ جسارتن آرتدرور اوچون مذکور کیمه‌لرنی اوط تورتوب یاندرتدی.. «آلدکزده دشمان، آرتکزده دیگز، سزگه دشماننی جیگودن باشقه خلاص یوق» دیوب غیرتلی سوزلر ایله عسکرینی قزدردی.

ویزیغوت قرالی «رودریق» بوندن خبر آلغاچ بیك کوب عسکر ایله طارقغه قارشو چقدی. «شریش» اسملی شهر یاننده اوچراب یدی کون قدر قزو صوغش بولدی. طارق بن زیاد رودریق‌نی اوز قولی ایله اولتردی وعسکرن بیك تیز جیگدی. شوندن صوڭ طارق «قرطبه» و «طلیطله» شهرلرن ضبط ایتدی.

طارق بن زیاد کوندن کون فتوحاتده دوام ایتوب، بیك کوب شهرلرنی آلدی. «موسی بن نصیر» طارقنڭ موفقیتن کونله‌ب، اوزیده ایسپانیاغه چقدی. یوقغنه بر حیله طابوب طارق بن زیادنی حبس ایتدی. لکن خلیفه‌نڭ امری ایله طارق‌نی حبسدن چغارورغه مجبور بولدی. صوڭره طارق ایله موسی‌نڭ آراسی بوزولوب برسی اوستندن برسی خلیفه‌گه شکایت‌که باشلادیلر. شکایتلر بیك کوبگه کیتکاچ، خلیفه ایکاوننده شامغه چاقرتدی. حکم صوڭنده ایکاویده عیبلی طابلوب مال وهولتلری خزینه‌گه آلندی، اوزلاری برقات کیوم ایله چغاروب یبه‌رادیلر.

عبدالملك زماننده زور اورون طوتقان «حجاج» ولید زماننده‌ده شولا یوق زور اورون طوتا ایدی. حجاجنڭ فکری بوینچه بیك زور ایکی بولك عسکر حاضرلەندی: بر بولیگی «قتیبه بن مسلم» گه و بر بولیگی «محمد بن قاسم» غه طابشرلدی. قتیبه سمرقند و بخارا طرفلرینه باروب بیك زور فتوحاتلر یاصادی. قاسم ایسه هندستان طرفلرینه کیتوب قطای حدودینه (گرانیتسه) قدر باروب یتدی. قطایلردن ویرگو صوری باشلادی.

لکن شول آراده ایك ئولك «حجاج» آندن بر یل صوڭره ولید اوزی ئولب شرق طرفنده‌غی عسکرگه روح بیروچی بولماغاچ عسکرنڭ روحی توشدی.

ولید طوقز یل یدی آی خلیفه‌لك ایتکاندن صوڭ هجرتنڭ ۹۶ نچی سنه‌سنده وفات ایتدی. ولیدنڭ امویه دولتینه بیك زور خدمتلری تیدی. شام (دمشق) شهرنده «جامع امویه» اسمنده زور بر مسجد بنا ایتدردی.

مدینهٔ منوّره وقدس شریف شهرلرنده‌گی طوزوب باراطورغان مسجدلرنی یاڭیدن تعمیر ایتدردی: مملکتنڭ تورلی ورنلرینه کربیوست واستحکاملر یاصاتدی؛ یوللر وقویولر قازتدی؛ خسته خانه‌لر اچدروب طبیبلر قویدی؛ دارالایتاملر بنا ایتدروب، اشدن چقغان قارت قور، اشکه باراقسز یتیم بالالرنی مخصوص تربیه‌چیلردن تربیه‌له‌تدردی.

شامده‌غی امویه مسجدی.
(بورسم احمد رفیق بك‌نڭ «تاریخ عمومی» سندن آلندی).

معلم وفقها (دین عالمنه اوستا آدملر) گه وظیفه‌لر تعیین ایتدردی.